

KULTURMILJØPLAN

FOR VÅLER KOMMUNE 2025-2037

Rester etter industriaktivitet ved Kurefossen. Foto: Vestby og Våler fotoklubb.

Forord

Våler er en kommune med en historie og et landskap som strekker seg langt tilbake i tid. For flere tusen år siden var strandlinjen til Vansjø også havets strandlinje. Steinalderens fangstfolk fant fine boplasser i de lune vikene ved Vansjø. Senere lærte befolkningen å så korn og holde husdyr, og de flyttet inn i skogene hvor den beste jorda var. Dyrkingen foregikk ved å brenne ned skogen og deretter så i asken, dette kalles fra gammelt av å «brenne væle etter vål». Det er da også denne dyrkingsmetoden som har gitt vår kjære bygd sitt navn, Våler, et flertall av vål.

Klimaet og de rike naturressursene har gjort Våler til et godt sted å leve og bo. Identiteten vår finner vi i kulturminnene, kulturlandskapet, der vi bor og har vårt virke. Denne planen håper å gi kunnskap om Våler og vise viktigheten av å bevare kulturminnene. De forteller oss om samfunnets utvikling, hjelper oss å forstå vår egen tid og er en del av vår arv til framtidens samfunn. Kulturminnene er en sårbar ressurs som går tapt hvis vi ikke tar vare på dem. Kjennskap og kunnskap om kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap er derfor svært viktig. De representerer kunnskapsverdier, opplevelsesverdier og bruksverdier, og bidrar til tilhørighet og identitet, samt en positiv samfunnsutvikling. Kulturminner skaper trivsel i lokalsamfunnet gjennom engasjement, stolthet og fellesskap.

Jeg håper kulturminneplanen vil gi en god leseropplevelse og en bedre forståelse for hvorfor kulturarv må verdsettes og tas vare på, samt innsikt i de mange kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap som finnes her i Ville vakre Våler.

Det er viktig å ha både røtter og vinger – men da må man kunne sin historie.

Tusen takk til alle involverte i denne omfattende og viktige jobben.

Foto: Nina Nordli

Våler 25.04.2025

Reidar Kaabbel

Ordfører

Innhold

Forord	1
Oppslagsdel	3
1 Innledning, bakgrunn og formål	5
1.1 Innledning.....	5
1.2 Formål med planen	6
1.3 Prosess og medvirkning:.....	6
1.4 Bakgrunn og føringer:.....	8
1.5 Utfordringer og muligheter:	10
2 Vurdering av kulturminner	13
2.1 Registreringene	13
2.2 Verdivurdering.....	13
3 Kulturmiljø og kulturlandskap	15
3.1. Hensynssoner	15
3.2 Bevaring Kulturmiljø H570	15
3.3 Forslag til nye hensynssoner	19
3.4 Bevaring landskap H550	20
4 Temadel	22
4.1 Bygninger og boplasser som ikke er automatisk fredet	22
4.2 Historiske veier/ferdselsårer	31
4.3 Krigsminner	33
4.4 Gruver.....	35
4.5 Sagbruk og kverner.....	36
5 Fredede kulturminner	37
6 Saksbehandlingsrutiner og retningslinjer for Våler kommune	41
6.1 Generelle rutiner ved dispensasjonssaker	41
6.2 Saksbehandlingsrutiner og retningslinjer for byggesaksbehandling.....	41
7 Handlingsplan	42
8 Vedlegg.....	43
8.1 Verdivurderte kulturminner i Våler kommune	43
8.2 Byggeskikkprisen	44
8.3 Tilskuddsordninger og råd til private aktører.....	45
Kildehenvisning	47

Oppslagsdel

Kulturminner - Alle spor etter menneskelig virksomhet.

Faste kulturminner er minner som er stedbundne og funnet i sin opprinnelige kontekst. Dette kan være bygninger, boplasser, gravhauger eller veger.

Løse kulturminner er minner som er flyttbare og som blir oppdaget ved funn eller ved utgravninger.

Kulturmiljø betegnelse på et område der kulturminner inngår som en del av en større helhet eller sammenheng.

Fornminne er en betegnelse på alle kulturminner fra før 1537. De er automatisk fredet etter kulturminneloven.

Immaterielle kulturarv er knyttet til det vi ikke kan ta på ved et kulturminne. Det som kan fortelle noe om tro, tradisjon, kunnskap og håndverk.

Bevaringsverdig/verneverdig betegnelse på kulturminner som det er foretatt en kulturminnefaglig vurdering av og dermed anses fra fagpersoner å være verdt å ta vare på. Å være karakterisert som bevaringsverdig medfører ikke et juridisk vern.

Vernekategorier Det finnes ulike kategorier av vern. Når et kulturminne er vernet har det fått en juridisk vernestatus med tilhørende føringer. Dette gjelder kulturminner som er fredet, ligger i hensynssone kulturmiljø i kommuneplanens arealdel, eller har knyttet reguleringsbestemmelser til seg. Her er en oversikt over noen av dem:

Automatisk fredete kulturminner er regulert gjennom kulturminnelovens § 4. Følgende kulturminner er automatisk fredet:

- Stående bygninger eldre enn 1650.
- Spor etter menneskelig aktivitet fra før 1537.
- Samiske kulturminner eldre enn 100 år.

Vedtaksfredete kulturminner Gjelder kulturminner som fredes gjennom enkeltvedtak etter kulturminnelovens § 15

SEFRAK-registeret er en forkortelse av Sekretariatet For Registrering Av faste Kulturminner i Norge. Registeret er landsdekkende og viser eldre bygninger i Norge, oppført før 1900-tallet. Det at en bygning står listet i SEFRAK gir den ikke automatisk vern, men indikerer at den kan være av kulturhistorisk verdi. Bygninger registrert i SEFRAK er avmerket i kartet med enten rød eller gul trekant. Den røde indikerer byggeår før 1850, gul trekant indikerer etter 1850. Kommunen har meldeplikt til overordnet myndighet når det søkes om vesentlig endring eller om tillatelse til å rive bygninger eller anlegg oppført før 1850. Dette er styrt av kulturminneloven § 25. Hvorvidt det skal tillates endringer eller rivning av bygninger eller anlegg oppført i perioden 1850-1900 avgjøres av den kommunale myndighet.

Askeladden er Riksantikvarens database for registrerte kulturminner og kulturmiljøer, som enten er fredet etter kulturminneloven, vernet etter plan- og bygningsloven eller er kulturminnefaglig vurdert som verneverdige. Askeladden er primært et verktøy for de som jobber innen kulturminneforvaltningen.

Kulturminnesøk er en forenklet utgave av Askeladden, og er ment til å være oppslagsverk for folk uten særlig kjennskap til kulturminner.

1 Innledning, bakgrunn og formål

1.1 Innledning

Et kulturminne er kort sagt, spor etter fortidens mennesker.

Med *kulturminner* menes alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø. Et område der kulturminner inngår som en del av en større helhet eller sammenheng kalles et *kulturmiljø*.

Våler kommune har et stort antall kulturminner som er automatisk fredet gjennom Kulturminneloven, men det finnes også mange bygninger eller rester av disse, og steder i kommunen som er av historisk betydning uten å være verken kartfestet, fredet eller verdivurdert. I arbeid med kommunens visjon viste flere av innspillene til prosessen at vålerfolk er opptatt- og stolt av kommunens historie. Lag, foreninger og grunneiere har i en årrekke arbeidet for å dokumentere og fremme denne historien. En kommunedelplan for kulturmiljø og kulturminner håper vi vil bidra positivt til å synliggjøre kulturarven vår.

Dette er den aller første kommunedelplanen for Våler kommunes kulturminner, og med kommunens lange historie sier det seg selv at det er mye stoff og spennende tematikk å fordype seg i. For at det skal være realistisk å komme i mål med denne førstegenerasjonsplanen ble det dermed viktig med noen tydelige avgrensinger, og prioritering av tema. For eksempel er materiell kulturarv prioritert til fordel for den immaterielle. Ved neste rullering kan andre deler av kulturarven få fokus.

I denne planen er ikke de automatisk fredede kulturminnene vektlagt, da disse allerede har et formelt vern. Vi har allikevel valgt å trekke frem noen av de sentrale fornminnene i forbindelse med verdiskaping og stedsutvikling i kapittel 5.

Gamle brokar ved Krosseng. Foto: Vestby og Våler fotoklubb

1.2 Formål med planen

Formålet med kulturmiljøplanen er å få bedre oversikt og å kartlegge de kulturminnene og kulturmiljøene som vi bør ta vare på i vårt nærmiljø. Våler er en kommune preget av sterk vekst og utbygging. Det er viktig å ha oversikt over ulike områders kvaliteter og egenskaper for å kunne ta riktige beslutninger. Kulturmiljøer som er særpreget for Våler skal vektlegges i denne planen.

En kulturmiljøplan skal være et redskap for å formidle verdien av og kunnskap om kulturmiljøene, og gi en felles forståelse rundt vår historie og utvikling. Den skal bidra til å øke kommunens kompetanse på kulturmiljøfeltet, og tydeliggjøre ansvar og arbeidsoppgaver knyttet til forvaltning og formidling av kulturmiljøer.

Planen skal fungere som et verktøy for saksbehandlere, men det er også en intensjon om at innbyggere skal kunne ha glede av den. Derfor har det vært et mål å få planen til å bli leservennlig og konkret. En kulturmiljøplan er ikke juridisk bindende, men allikevel et viktig dokument og en del av grunnlaget for hvilke kulturminner som hensyntas i framtidig arealplanlegging og byggesaksbehandling.

Kulturmiljøplanen for Våler kommune skal gjelde for 12 år. Kommunedelplaner har en egen handlingsdel med tiltak og ønskede målsettinger. Handlingsdelen vil bli rullert hvert 2. år.

Det er foreslått noen nye kulturmiljøer og hensynssoner som kan vurderes ved neste rullering av kommunens arealplan.

1.3 Prosess og medvirkning:

For best mulig involvering av innbyggere, lag og foreninger, og for å kvalitetssikre arbeidet, er kulturmiljøplanen utarbeidet som en kommunedelplan etter reglene i plan- og bygningsloven.

Arbeidet med å lage en førstegenerasjons kulturmiljøplan startet allerede opp i 2019. Etter en lang forprosess ble det endelige planprogrammet vedtatt i 2023. Tverrfaglig arbeidsgruppe har bestått av plansjef, skogbrukssjef, rådgiver landbruk og kulturfaglig rådgiver. Kart og oppmåling har bidratt med kart til planen, og i samarbeid med byggesaks avdelingen har vi utarbeidet gode saksbehandlingsrutiner for administrasjonen.

Kulturminneavdelingen i Fylkeskommunen har bidratt med verdifull veiledning når det gjelder planens oppbygging, avgrensninger og struktur.

Våler og Svinndal Historielag, Våler Forsvarsforeningen og Våler Rotary klubb har med sin lokalkunnskap gitt uvurderlig tilbakemeldinger og innspill til det faglige innholdet. I tillegg har en rekke privatpersoner bidratt.

Kjona på Bergtunet under gjenreising. Foto: Hans Magnussen

På Byggedagen i juni 2024 var det mulig for alle å komme med innspill i en «*Hvilket kulturminne syns DU er viktig for Våler Kommune*»-postkasse. Et utdrag av planen ble også presentert i Ungdomsrådet, med oppfordring til å komme med innspill til viktige kulturmiljøer og kulturminner her i Våler.

Vestby og Våler fotoklubb har gjort en formidabel jobb med å dokumentere mange av kulturminnene og har bidratt til den visuelle rammen. I tillegg er planen illustrert med fotografier fra kommunens eget arkiv og fra private kilder.

Viktige aktører i prosessen og forvaltning av kulturmiljøene:

Statlige etaters ansvar: Riksantikvaren er *vedtaksmyndighet etter kulturminneloven*. De har myndighet til å avgjøre om et kulturminne er automatisk fredet eller å fatte fredningsvedtak for kulturminner som ikke er automatisk fredet.

Fylkeskommunens ansvar: Fylkeskommunen er *regional styresmakt* og forvalter statlig ansvar gjennom delegerte oppgaver fra Riksantikvaren. I likhet med Riksantikvaren er også fylkeskommunen vedtaksmyndighet etter kulturminneloven. Fylkeskommunen har en rådgivende rolle som regional fagmyndighet for kulturminnevern. Fylket skal ivareta regionale og nasjonale kulturminneinteresser i plan- og byggesaker, og gi råd til kommunen som er vedtaksmyndighet. Fylkeskommunen fører tilsyn med fredede kulturminner og er avgjørelsesmyndighet i flere saker som angår kulturminner i Våler. De kan også foreta midlertidig fredning.

Kommunens ansvar: Kommunen er *vedtaksmyndighet etter plan- og bygningsloven*. Gjennom samfunns- og arealplanlegging er plan og bygningsloven det viktigste virkemiddelet. Kommunen som øverste myndighet på lokalt nivå har spesielt ansvar for kulturminner av lokal verdi, og kan selv velge å sikre kulturminner som er viktige for lokalsamfunnet. Kommunen skal kontrollere at verneverdige og fredede kulturminner ikke blir revet eller forandret uten at fagmyndigheter har hatt mulighet til å uttale seg. Kommunen har også ansvar for at kulturminnenes omgivelser ikke blir ødelagt, for eksempel at man ikke bygger for nær et automatisk fredede kulturminner og at ny bebyggelse harmonerer med eldre verneverdige bygningsmiljøer.

Grunneieres ansvar: De fleste kulturminner er i privat eie. Eiers vilje, kompetanse, økonomi og erfaring er avgjørende for at kulturminnet og kulturmiljøet ivaretas og brukes på en bærekraftig måte. Det finnes både offentlige og private støtteordninger som kan bidra faglig og økonomisk. Se vedlegg om tilskuddsordninger og tips til private aktører. Kap.8.4

Lokale lag og foreninger: Lokale aktører som lag, organisasjoner og velforeninger kan bidra til å synliggjøre og aktivere kulturarven som felles ressurs for alle, og som grunnlag for verdiskaping. Flere tar også på seg skjøtsel, skilting og dokumentasjon av kulturminner.

1.4 Bakgrunn og føringer:

Nasjonale føringer

Norges klima og miljømål

Kulturminner og kulturmiljø

- *Alle skal ha mulighet til å engasjere seg og ta ansvar for kulturmiljø*
- *Kulturmiljø skal bidra til bærekraftig utvikling gjennom helhetlig samfunnsplanlegging*
- *Et mangfold av kulturmiljø skal tas vare på som grunnlag for kunnskap, opplevelse og bruk*

Plan- og bygningsloven

§ 1-1. Lovens formål Loven skal fremme bærekraftig utvikling til beste for den enkelte, samfunnet og framtidige generasjoner.

Planlegging etter loven skal bidra til å samordne statlige, regionale og kommunale oppgaver og gi grunnlag for vedtak om bruk og vern av ressurser.

Lov om kulturminner

Lov om kulturminner [kulturminneloven] - Lovdata

Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging 2023– 2027

Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging 2023–2027 - regjeringen.no

Regjeringen legger hvert fjerde år fram nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging for å fremme en bærekraftig utvikling i hele landet. De nasjonale forventningene skal følges opp i fylkeskommunenes og kommunenes arbeid med planstrategier og planer, og legges til grunn for statlige myndigheters medvirkning i planleggingen.

Meld. St. 16 (2019-2020) Nye mål i kulturmiljøpolitikken

I Meld. St.16 (2019-2020) Nye mål i kulturmiljøpolitikken — Engasjement, bærekraft og mangfold introduseres begrepet bevaringsstrategier. I denne meldingen står det at «for å ta vare på et mangfold av kulturmiljø vil regjeringen derfor utarbeide bevaringsstrategier for prioriterte tema der all virkemiddelbruk skal ses i sammenheng.» Bevaringsstrategiene skal «bidra til å strukturere, samordne og organisere innsatsen slik at de tre nye nasjonale målene nås, med særlig vekt på målet om å ta vare på et mangfold av kulturmiljø. Dette innebærer blant annet satsinger og tiltak for å forbedre tilstand og vedlikeholdsnivå, samt tiltak for å redusere tap og skade.»

Regionale føringer

Handlingsprogram for kulturminner i Viken 2022 - 2023

<https://ofk.no/tjenester/kulturminner/regionale-planer-for-kulturminnevernet/handlingsprogram-for-kulturarv-2022-23.187108.aspx>

Kommunale føringer:

Kommunal planstrategi 2024 – 2027

[Planstrategi 2024 - 2027 Våler kommune i Østfold](#)

Kommuneplanens samfunnsdel 2019 – 2030

[Kommuneplanens-samfunnsdel-for-publisering.pdf](#)

Kommuneplanens arealdel 2022-2033

[06.07.23Planbeskrivelse-med-planbestemmelser-2022-2033.pdf](#)

1.5 utfordringer og muligheter:

Aktiv bruk av kulturarven kan øke stedstilørigheten og skape trivsel, også for innbyggere som ikke er spesielt opptatt av kulturminner i seg selv.

I forslaget til Regional plan for Areal og mobilitet 2025-2040, foreslås blant annet disse strategiene for å bevare og bruke kulturminner som ressurs:

- bruke et mangfold av kulturminner og kulturmiljøer i verdiskaping og stedsutvikling
- øke bevisstheten om bevaring av kulturminner og kulturmiljøer som viktig element i sirkulærøkonomi
- forvalte kulturminner og kulturmiljøer gjennom et oppdatert kunnskapsgrunnlag tydeliggjøre de ulike rollene i kulturmiljøforvaltningen
- øke kunnskapen om regelverk, forvaltning og støtteordninger hos eiere og frivillige
- utforske muligheter for å gjøre flere kulturminner og kulturmiljøer universelt utformet
- styrke samspeilet mellom et levende kulturliv og kulturminner, for å sikre bevaring, utvikling og tilgjengeliggjøring av kulturarven

Vekst og arealpress

Sårbarhet knyttet til vekst og arealpress er stor i Våler kommune. Våler er en typisk tilflytningskommune som i en lengre periode har vært blant de raskest voksende kommunene i landet (SSB). Det økende innbyggertallet legger press på sosial infrastruktur og behov for utbygging, og gjelder for alle tre tettstedene våre. Jordbrukslandskapet i Våler er også utsatt for utbygging av bolig- næringsområder. Kulturmiljøene i utbyggingsområdene må derfor prioriteres i første rekke, når det gjelder verdivurdering og kommunalt vern.

Strukturendring i landbruket

Landbruket er i kontinuerlig utvikling, dette påvirker både bygningsmasse og kulturlandskap. Rask effektivisering og strukturendringer fører til store utfordringer knyttet til vern av landbrukets kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap. Det er behov

Gjerdestaur slås ned. Foto: Reidar Kaabbel

for større driftsbygninger tilpasset moderne dyrehold og maskiner. Det tradisjonelle gårdstunet endres og bygninger som ikke er formålstjenlige lenger, bygges om, forfaller eller rives.

Utfordringen ligger i å forene et levedyktig landbruk med det å ta vare på den fysiske kulturarven landbruket har skapt og forvalter.

Kulturminner som miljøressurs

God material- og håndverkskunnskap gir ressursøkonomiske resultater. Ved å utnytte materialenes iboende kvaliteter kan man øke en bygnings levetid. Eldre bygg ble ofte bygd etter disse prinsippene, og ettersom ressurser og energi var knapphetsvare, var materialene kortreiste og lite bearbeidet. Dette er kunnskap som i dag dessverre er mangelvare.

Ivaretagelse av kulturminner og kulturmiljøer ved å gjenbruke allerede oppførte bygninger, vil bidra til å redusere klima- og miljøbelastningen. Derfor kan man si at en kulturmiljøplan med gode retningslinjer, og tydelige rutiner for bevaring av eldre bygg vil være en viktig del av “det grønne skiftet” og for å oppnå et bærekraftig samfunn.

Kulturminner og verdiskapning:

Dagens samfunn er formet av fortiden. Fysiske kulturminner er som tidsvitner, noe konkret som levendegjør deler av en tid som er forbi. Hver for seg og sammen representerer de kunnskapsverdier, opplevelsesverdier og bruksverdier.

For å kunne forstå seg selv i et samfunn preget av vekst og raske endringer, kan kunnskap om hvor vi kommer fra hjelpe oss å føle tilhørighet og identitet. Denne kunnskapen kan gjøre oss bevisste vår egen påvirkning på verden rundt oss, og gi utviklingen en grunnmur. Slik kan kulturminnene våre bidra til positiv samfunnsutvikling og sosial verdiskaping.

De gamle brokarene ved Rød, med «nybrua» i bakgrunnen. Foto: Vestby og Våler fotoklubb

Kulturminner i arbeidet med folkehelse og universell utforming

Kulturminner kan i mange sammenhenger kobles til arbeidet med folkehelse. Det gjelder spesielt satsningen på økt fysisk aktivitet og friluftsliv, og utviklingen av gode og levende lokalsamfunn.

Hvis man legger turstier til områder med kulturminner, kan man ved skilting og tilrettelegging bidra til en større opplevelsesverdi. Samtidig bidrar man til å øke turgåerens kunnskap og bevissthet. Skilting og tilrettelegging av kulturminner i Våler var ett av tiltakene Ungdomsrådet særlig løftet frem i sine innspill til planen.

Kunnskap om, og opplevelser knyttet til kulturminner er noe alle bør ha tilgang til. Viktige kulturminner skal derfor, så langt det er mulig, tilrettelegges for alle. Det må tas utgangspunkt i det enkelte kulturminnet for å bestemme hvilke tiltak som kan gjøres for å gjøre det universelt tilgjengelig.

2 Vurdering av kulturminner

2.1 Registreringene

Det er blitt gjort en vurdering av bygninger og kulturminner i kommunen basert på eksisterende kunnskap og registreringer. Siden dette er en førstegenerasjonsplan, er det viktig å få oversikt over eksisterende data og her gjøre et utvalg av de viktigste kulturminnene.

Det finnes mange nedskrevne lokale kilder. Blant annet har Bygdebøkene i fem bind en helt uvurderlig mengde informasjon om gårdene og menneskene som har levd her i Våler, med kilder tilbake til 1600-tallet. Bøkene ble slutført i 2008 av Einar Pedersen. Historielagets årbøker, samt en rekke andre lokale utgivelser har vært nyttige oppslagsverk. Fylkeskommunen har også bidratt med verdifulle innspill.

2.2 Verdivurdering

Verdien et kulturminne tillegges er ikke konstant. Hva som oppfattes som verneverdig kan variere og endre seg i takt med samfunnet ellers. Derfor er det viktig å bevare et mangfold av kulturminner, samtidig som kulturminnevernet tilpasses de endrings- og utviklingsbehovene som til enhver tid oppstår.

For at kommunen skal kunne forvalte og ta vare på et representativt utvalg kulturminner og kulturmiljøer må det gjøres en verdivurdering. Til dette brukes kulturminneverdier og forsterkende egenskaper. Verdivurderingene i denne planen er basert på den kunnskapen om objektene som var tilgjengelig på tidspunktet vurderingene ble gjennomført.

Det ble foretatt en systematisk verdivurdering av noen utvalgte bygninger vi anser å være verneverdige. For å gjennomføre dette ble det satt sammen en tverrfaglig arbeidsgruppe bestående av representanter fra Våler og Svinndal historielag, byggesaksavdelingen og kulturavdelingen i kommunen.

Arbeidsgruppa brukte den såkalte *Buskerud-modellen* for vurdering av bygningenes kulturminneverdi.

Lista over verdivurderte kulturminner i Våler kommune ligger under kapittel 8.1

Fjøset på husmannsplassen på Bergtunet blir gjenreist. Foto: Hans Magnussen

Vurdering av verneverdi for hus – Buskerudmodellen

Vernekriterier:

Alder Husets alder har betydning for vurdering av verneverdi, og verdien øker med alderen.

Autentisitet Noen hus har i større grad bevart opprinnelig hovedform og har beholdt opprinnelige bygningsdeler og detaljer.

Miljøverdi Noen hus ligger i et område med andre verneverdige hus og setter disse i en riktig sammenheng.

Representativitet Noen hus representerer en historisk hustype som er eller har vært vanlig på stedet. Det legges vekt på hovedform, og i mindre grad detaljer.

Sjeldenhet Et hus kan vær sjeldent når det gjelder hustype og byggeskikk. Begrepet dekker hus som i dag er sjeldne, men tidligere har vært utbredte, og hus som var sjeldne på det tidspunktet de ble oppført.

Kunstnerisk/Arkitektonisk Noen hus utmerker seg ved å ha spesielt høy arkitektonisk, kunstnerisk eller håndverksmessig kvalitet.

Kulturhistorisk Noen hus er knyttet til spesielle begivenheter eller personer, eller de formidler lokal historie. Hus med identitetsverdi kommer også inn under dette kriteriet.

Tilstand Den tekniske tilstanden gjør at noen hus er mer egnet for vern enn andre. Vurdering av tilstand er kun av overfladisk karakter.

3 Kulturmiljø og kulturlandskap

3.1. Hensynssoner

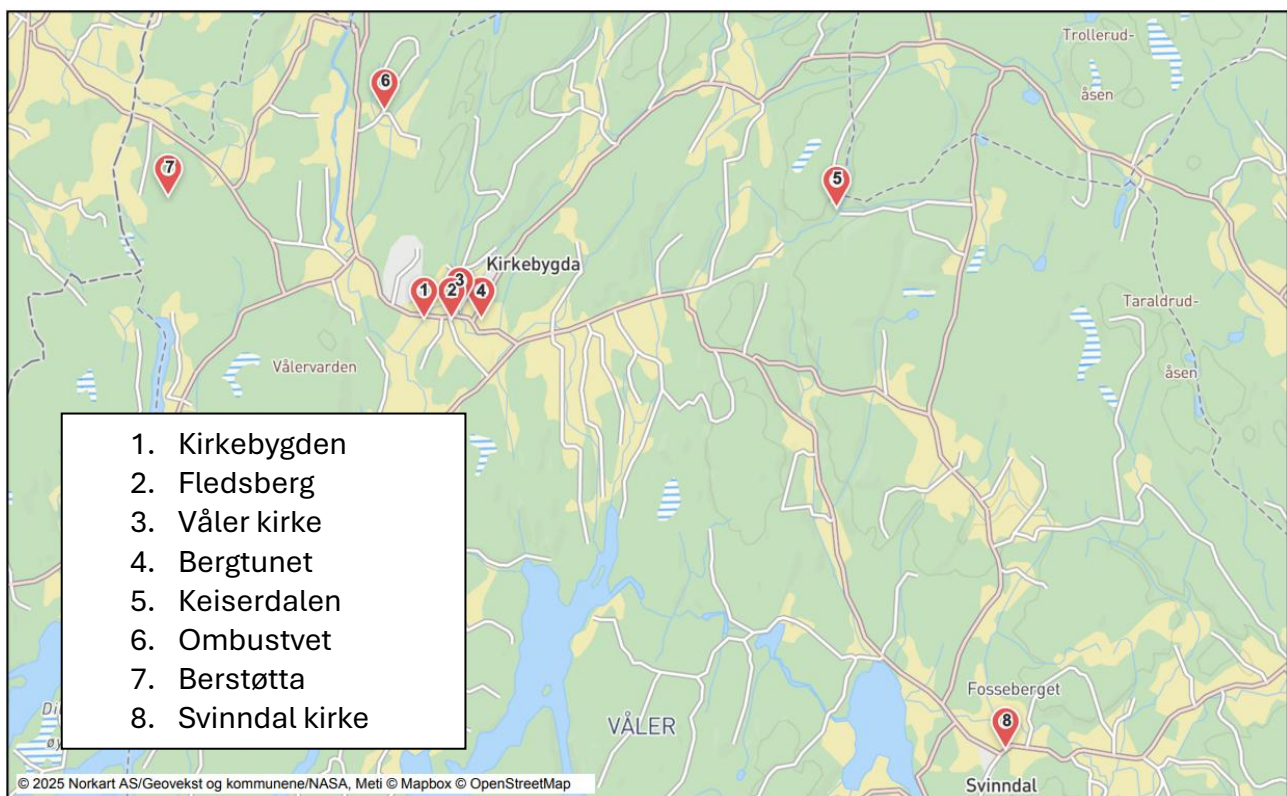
Hensynssone er plan- og bygningslovens virkemiddel i kommunale planer. Formålet med slike hensynssoner er at kommunen kan ivareta kulturminnene og kulturlandskapene som er definert som verdifulle områder.

Hensynssonene ligger i kommunens arealplaner med tilhørende bestemmelser og retningslinjer. Bestemmelsene gjelder båndleggingssoner og er absolutte. Retningslinjene er vernesoner og er *førende* for området. Hensynssoner for kulturminner og -miljøer er hjemlet i plan- og bygningslovens §§ 11-8 c og 12-6.

Til hensynssoner kan det gis bestemmelser om båndlegging for å sikre verneverdier i bygninger, andre kulturminner, og kulturmiljøer eller retningslinjer der sikring ikke er nødvendig. Bygninger og miljøer av verdi for kommunen som enda ikke er vernet med hensynssone, kan bli vurdert i neste rullering av arealplanen.

3.2 Bevaring Kulturmiljø H570

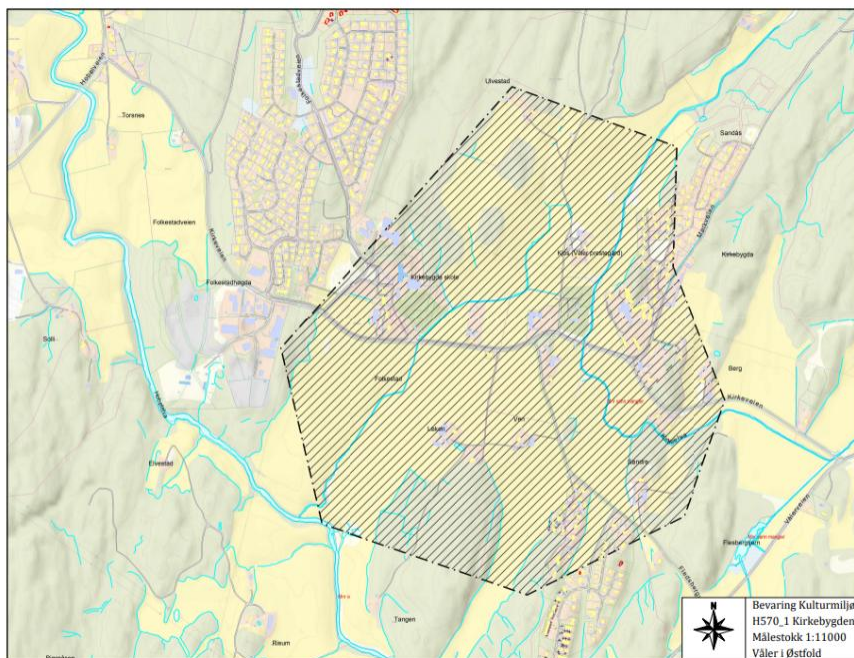
I 2022 ble kommuneplanens arealdel vedtatt. I den er det satt av åtte hensynssoner for kulturmiljø med egne retningslinjer. [06.07.23Planbeskrivelse-med-planbestemmelser-2022-2033.pdf](#)

H570_1 Kirkebygden

Retningslinjer:

Viktige elementer som bør være førende for utviklingen i Kirkebygden er miljøet rundt Middelalderkirken, Herredshuset og de fredede bygningene på prestegården omkranset av mange gravhauger/fornminner og Prestegårdshavna som et kulturbeiteområde med regional betydning.

H570_2 Fledsberg

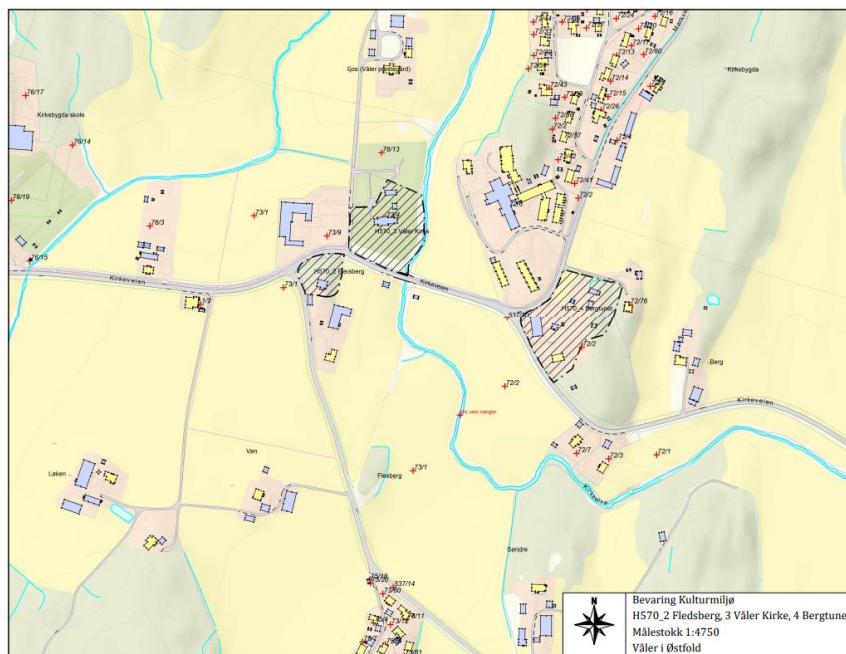
Retningslinjer:

Kulturmiljøet rundt kommunens eldste bygning må ivaretas.

H570_3 Våler kirke

Retningslinjer:

Innenfor den automatisk fredete kirkegården er gravlegging kun tillatt i gravfelt som har vært i kontinuerlig bruk etter 1945. Gravfelt som ikke har vært i bruk etter 1945 skal ikke benyttes til gravlegging

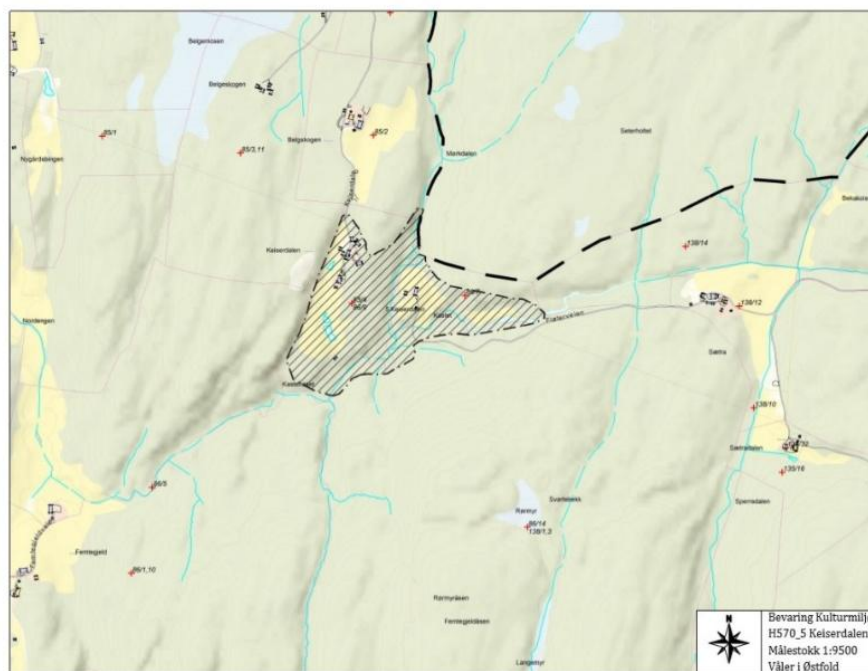
H570_4 Bergtunet

Retningslinjer:

Ved kulturmiljøet på Bygdetunet på Berg bør nye, tekniske inngrep unngås. Eventuelle tiltak skal utføres i respekt for eksisterende bygninger og omgivelser. Terrenginngrep bør unngås.

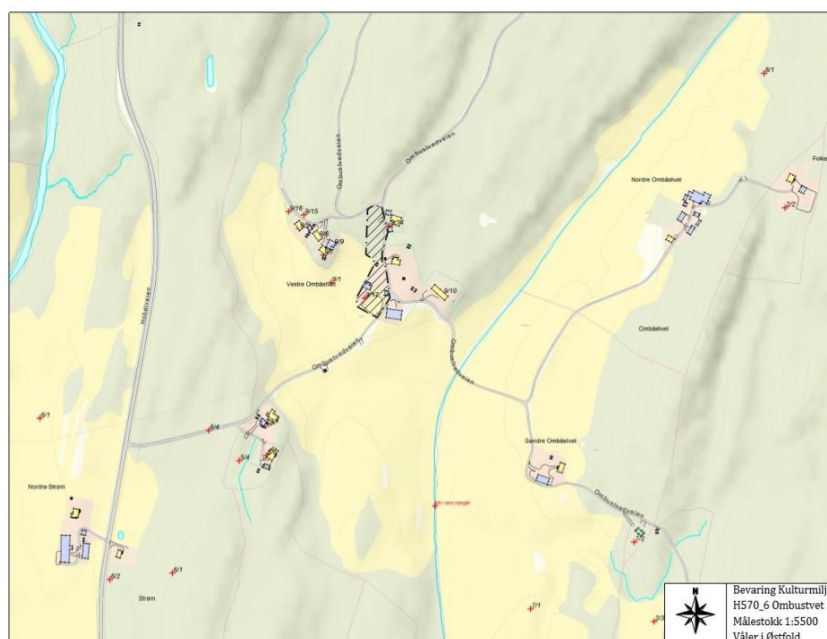
H570_5 Keiserdalen

Retningslinjer:
Som et kulturmiljøområde med regional betydning bør nye tekniske inngrep unngås; inngrep som endrer terreng eller vegetasjonstype i området bør også unngås.

H570_6 Ombustvedt

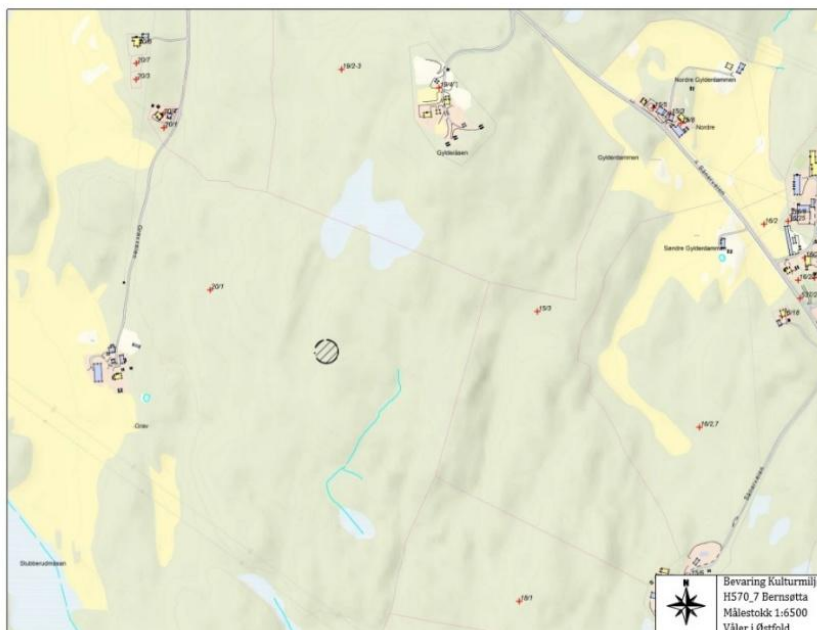
Retningslinjer:
Bebyggelsesplan for Ombustvedt grend omfattes av hensynssone for kulturlandskap. Hensynet omfatter bevaring av bygninger.

H570_7 Bernstøtta

Retningslinjer:

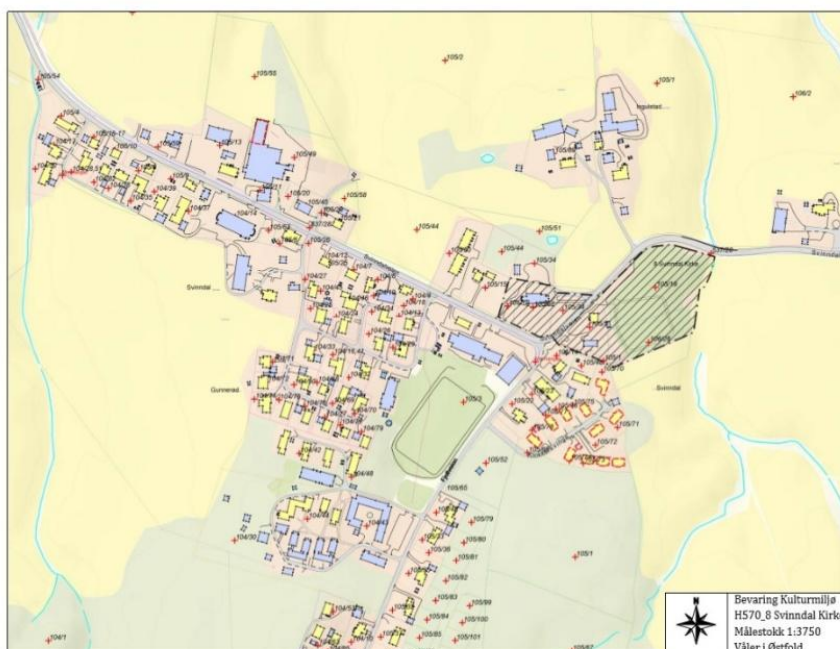
Bernstøtta er et viktig symbol og samlingspunkt for krigsminnemarkeringer i kommunen. Området bør skjermes for inngrep.

H570_8 Svinndal kirke

Retningslinjer:

Innenfor den automatisk fredete kirkegården er gravlegging kun tillatt i gravfelt som har vært i kontinuerlig bruk etter 1945. Gravfelt som ikke har vært i bruk etter 1945 skal ikke benyttes til gravlegging

3.3 Forslag til nye hensynssoner

I arbeidet med denne kulturmiljøplanen er det i tillegg foreslått åtte nye hensynssoner som tas opp til vurdering ved fremtidig rullering av kommuneplanens arealdel.

Kulturmiljø	Gnr/brnr	Område/beskrivelse	Verdivurdert
Fjellet	106/8	Husmannsplass ved Ravnsjø	Ikke Verdivurdert
Flakstadbråtan/Arnestua	12/9	Gammelt landbrukslandskap	Ikke verdivurdert
Kirkebygden gamle skole/Fridahuset	79/9	Grendeskole	Verdivurdert
Skjønnerød skole	66/4	Grendeskole	Verdivurdert
Ingulstad skole/ Klokkegården	105/5	Grendeskole	Verdivurdert
Herredshuset	73/9	Offentlig bygning	Verdivurdert
Fledsberg landhandel	73/1	Landhandel	Verdivurdert
Trudvang	67/2	Lensmannsgård	Verdivurdert

Sommereng. Foto: Åse Paulsen Thon

3.4 Bevaring landskap H550

Retningslinjer:

Plan- og byggesaker som omfattes av hensynssone for landskap skal i særskilt grad ivareta landskapshensynet og gjennomføre eventuelle utredninger/kartlegginger for å ivareta disse verdiene. Om tiltaket fører til forringelse av landskapsverdiene, bør ikke tiltaket godkjennes.

Kulturlandskap

Landskap hvor påvirkningene og endringene er forårsaket av menneskenes virksomhet, kalles kulturlandskap.

Mye av den naturen vi ofte ser på som "uberørt" eller "vill", er kulturlandskap fordi den har blitt høstet på samme måten over lang tid, og har et plante- og dyreliv som er tilpasset bruken. Eksempler på dette er ulike beiteskoger, naturlige beitemarker og enger. Disse høstingsformene startet langt tilbake i tid, de eldste for ca. 5-6000 år siden og holdt seg nokså uforandret fram til 1950-tallet. De bidro til åpne landskap med stor variasjon. Fordi Norge er et vidstrakt og variert land, har naturen blitt utnyttet på mange ulike måter for å dyrke og skaffe mat. Dette har resultert i mange ulike landskapstyper.

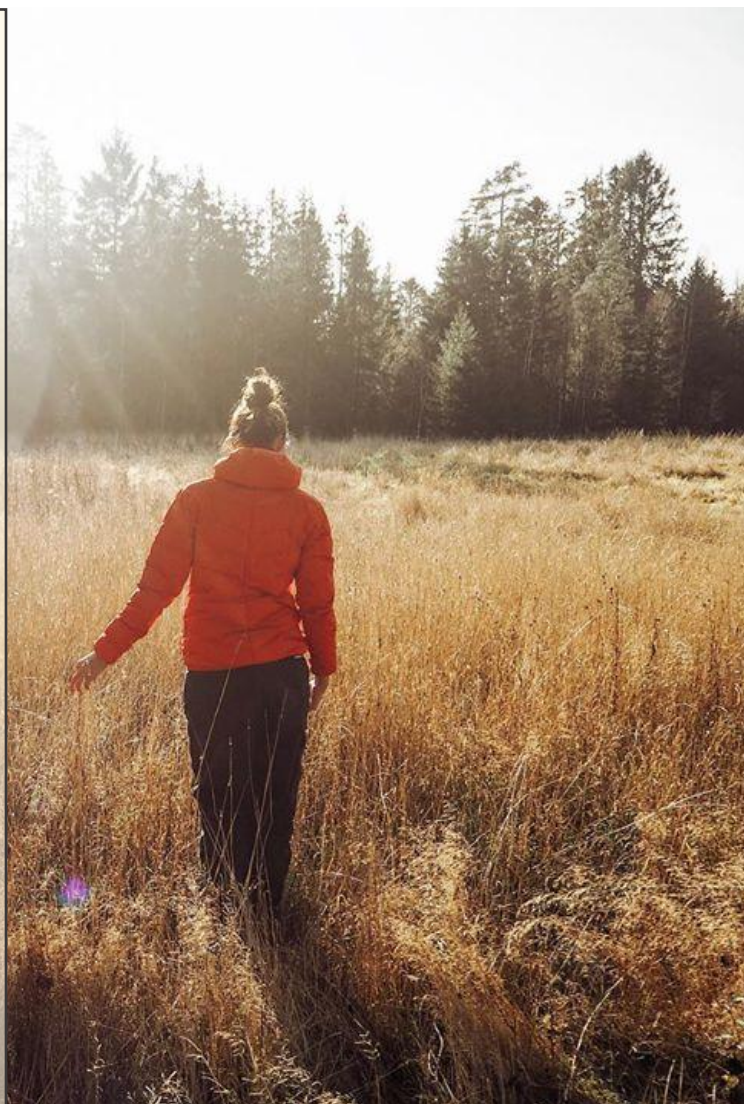
Gammelnorsk Spælsau. Foto: Tom Otterbekk

Som grunneier kan man søke tilskudd for å tilrettelegge for bedre tilgjengelighet for allmennheten, og for å holde verdifulle kulturlandskapsområder åpne. Denne tilskuddsordningen kalles SMIL-midler, og behandles av Landbruk og miljø i kommunen.

Kulturlandskap er verdifulle fordi:

- de er formet av oss mennesker, og avspeiler derfor vår historie og forteller mye om oss
- de bidrar til identitet og tilhørighet, både knyttet til oss som individ og til ulike distrikt
- de er en kilde til kunnskap om å overleve, og nøkkel til å forstå hvordan vi har overlevd
- de er rike på mange ulike spor fra menneskers liv gjennom tidene, fra forhistoriske spor som gravminner, rydningsrøyser og fangstgroper til bygninger og andre anlegg knyttet til bosetting og næringsdrift eller knyttet til ferdselsminner
- de er leveområder for en vesentlig stor del av våre ville planter og dyr, og inneholder særegne naturtyper som ble skapt gjennom en lang kontinuerlig påvirkning
- de bidrar til den store variasjonen vi har i norsk natur og europeisk natur
- de er kilde til opplevelser og rekreasjon
- de er en ressurs for næringsutvikling og en framtidig bærekraftig utvikling – derfor er det viktig at de lever videre!

(Miljødirektoratet)

Kulturlandskap i Våler. Foto: Seline Brogård

4 Temadel

Vi har foretatt et utvalg av tema som vi mener har vært med på å forme Våler kommunes historie. Kulturminnene har på ulik måte satt sitt preg på utviklingen av bygda vår. Og på ulike måter sier de noe om en felles identitet og hva Våler er i dag. Kulturminner er som sagt spor etter fortidens mennesker, og kan være både materielt og immaterielt. I denne planen har vi valgt å sette søkelys på noen av de materielle sporene.

Oversikten er ikke ment å være utfyllende, hverken på temanivå eller omfanget innenfor hvert tema. Oversikten er ment å være et grunnlag for videre arbeid med kulturminner i kommunen. Hvert tema er representert med et utvalg eksempler.

4.1 Bygninger og boplasser som ikke er automatisk fredet

Våler kommune er en landbrukskommune opprinnelig dominert av gårdsbruk. Men det finnes også enkeltbygninger og andre typer boplasser som har satt sitt preg på bygdas historie. Noen av de gamle grendeskolene står fortsatt, og vitner om et mere desentralisert samfunn. Skogsområdene vi i dag kan oppleve som stille og urørte, var hjemmene til flere hundre husmenn rundt om i Våler, med sine familier og småbruksdrift.

Grendeskoler

Fra 1740 tallet ble det organisert så kalte omgangsskoler rundt omkring på ulike gårder i Våler, der én lærer reiste mellom gårdene og underviste. Men fra 1827 ble det påbudt ved lov at alle prestegjeld skulle ha minst én fast skole, som holdt til i et eget skolebygg. Mellom 1852 og 1868 ble det reist 10 grendeskoler i Våler, noe som var et stort løft for en liten kommune. Gamle Kirkebygden skole ble bygget i 1852, etterfulgt av Gamle Svinndal skole i 1858. Disse to bygningene er i dag kjent som Fridahuset og Ingulstad/Klokkergården. Etterpå fulgte skolene Botner, Veidal, Lunder, Skjønnerød, Gylder, Våk, Brokhaug og Bjerkedal. De to eldste skolebygningene er i dag i kommunens eie. Skjønnerød skole eies av Historielaget, mens de resterende syv er solgt som privatboliger

Gamle Kirkebygden skole:

Også kalt «Fridahuset».

Vålers eldste skolebygning.

Foruten kirken var

Kirkebygden skole det

første offentlige bygg i kommunen, bygget i 1852.

Den ble også kalt

kommunelokale, fordi den ble brukt til

kommunestyremøter.

Bygningen er i hovedtrekk bevart slik den var da den ble bygget og den fungerer fortsatt som skolelokaler på dagtid.

Fridahuset. Foto: Vestby og Våler fotoklubb

Vansjø/Svinndal idrettslag

disponerer deler av huset til E-sport-lokaler på kveldstid.

Ingulstad skole:

Også kalt «Klokkergården». Kommunalt eie. Var kombinert skole og lærerbolig. Klokkeren i bygda bodde også her, derav navnet «Klokkergården».

Driftes i dag av Svinndal Helselag og Svinndal Bygdekvinne lag. Bygget brukes blant annet til møtevirksomhet, sosiale formål og utleie til mindre arrangementer. I 2. etasje er det vevstue.

Klokkergården. Foto: Vestby og Våler fotoklubb

Skjønnerød skole:

Eies av Våler og Svinndal Historielag.

Skjønnerød skole ble bygget i 1865. Opprinnelig med en liten lærerleilighet i vestre del, som ble revet da den ikke var i bruk.

Etter at grendeskolene ble nedlagt ble skolebygningen på Skjønnerød gitt til befolkningen i kretsen og brukt som grendehus.

I 2022 ble imidlertid

bygget gitt videre til Våler

og Svinndal historielag. De har nå innredet skolen med historiske plansjer og interiør, og dette er den skolen som er bevart mest autentisk med skolestue, kammers og gang.

Skjønnerød skole. Foto: Vestby og Våler fotoklubb

Offentlige bygg

Herredshuset

Våler Herredshus ble tegnet av arkitektfirmaet Bergersen og Kjeldset i 1965.

Bygget er oppført i tegl i modernistisk stil, og stod klart i november 1969.

Tidlig på 1970-tallet bygde en rekke av kommunene i Østfold nye rådhus eller herredshus til erstatning for de gamle kommunelokalene, både av plasshensyn og funksjonalitetsgrunner.

Våler herredshus. Foto: Vestby og Våler fotoklubb

Våler herredshus er i regional sammenheng en god representant for disse nye rådhusene. Det er byttet vinduer og tak, ellers fremstår bygningen slik den ble oppført. Sammen med blant annet middelalderkirken, prestegården, Nordre Fledsberg og de mange fornminnene markerer det kommunens historiske sentrum.

Fledsberg landhandel

Landhandelen flyttet hit i 1891. Det var opprinnelig en hvilestue for fløtere som stod på Årvoldtangen.

Fledsberg landhandel var en assortert landhandel med bensinstasjon. Den ble nedlagt i 1972. Den står på samme tomt som det gamle våningshuset på Nordre Fledsberg.

Det var en rekke landhandler rundt om i Våler, men de fleste er nå ombygd til bolighus.

Fledsberg landhandel. Foto: Våler kommunes fotoarkiv

Gårdshus

Våler kommune er et typisk bondesamfunn historisk sett. Og dagens landskap er fortsatt preget av gårder med hvite våningshus og store røde enhetslåver.

Før 1850 var «Åpent firkant tun» den vanligste organiseringen av gårdstun i Østfold. Gårdstunet ble formet av flere små, laftede gårdshus bygget for ulike bruksområder: våningshus, stabbur, kjone, smie, eldhus, fjøs, stall og låve. De største gårdene var gjerne delvis selvforsynte med mat og utstyr.

Etter 1850 gikk man gradvis over til å samle de ulike driftsfunksjonene i en større bygning. Disse låvene kalles enhetslåve og ble oppført i bindingsverk. Øverst er kjørebroen som hesten kunne dra høyvognen på, for enkelt å kunne lempe høyet ned i høytrevet. Deretter er det kort vei for høyet ned til etasjen under der husdyrene holdt til. Under husdyrrommet finner man gjerne en gjødselkjeller de stedene hvor terrenget tillater enkel adkomst på nedsiden. Enhetslåven var et resultat av at landbruket ble modernisert og effektivisert utover på 1800-tallet.

Våningshusene er bolighuset på gården. De var gjerne store og representerte gårdens status. Det er mange ærverdige våningshus i Våler som blir tatt godt vare på ved at de er i bruk som bolighus. De bygningene der eksteriøret er bevart eller restaurert i tråd med antikvariske prinsipper kan man få kunnskap om hvilken stilperiode huset er bygget i. Det er *sveitserstil* og *empirestil* som har vært mest fremtredende i Våler.

Vestre Berg/Bergtunet

Brødrene Laurits og Martin Larsen tok over gården i 1865 etter sine foreldre. De testamenterte eiendommen til Våler kommune som et legat og hadde en sosial tanke bak gaven.

Selve gårdstunet med våningshus, stabbur, enhetslåve, hønsehus og utedo ble avsatt til bygdetun i 1976, og fikk navnet Bergtunet.

Våningshuset er bygget i 1833, i empirestil.

Vestre Berg, våningshus. Foto: Våler kommunes fotoarkiv

Hele bygdetunet er avsatt som hensynsone kulturmiljø i arealplan.

Bergtunet

Bygdetunet på Berg skal være et sted der vi kan oppleve en bit av kulturhistorien vår i form av gamle bygninger og gjenstander. Det er senere hentet inn smie, kjone, husmannsstue, husmannslåve og fjøs hit fra andre steder i kommunen, i regi av historielaget.

Historielaget har også samlet inn en rekke gjenstander og redskaper som ligger lagret inne i bygningene. Disse tilhører museet. I første etasje på den røde enhetslåven har Våler Forsvarsforening bygget opp et hjemmefrontmuseum.

Bergtunet brukes til sosiale utendørsarrangementer som 17.mai, Bygdedagen og friluftsgudstjenester. Hovedhuset benyttes til møtelokaler for både kommunen og frivilligheten. Det er også et idyllisk parkområde og flittig brukt utfartssted for de lokale skolene og barnehagene. Det er nylig utarbeidet en utomhusplan, med forslag til hvordan dette området kan utvikles videre og tilgjengeliggjøres for enda flere.

Stabburet på Vestre Berg

Det er et stabbur i tre etasjer, tradisjonelt bygget i laftet tømmer og senere kledd med panel. Oppført i 1831.

Stabburet var et av de viktigste husene på gården da det var der man lagret korn, mel og kjøtt.

De ble bygget på stabber over bakken for å hindre at mus og rotter tok seg inn, og for å forhindre fuktighet fra jordbakken.

Stabbursdøra var gjerne en av de få dørene som ble holdt låst på gården.

Stabbueret på Berg. Foto: Ida Løkken Anstensrud

Husmannsplassen på Bergtunet

Husmannslåven er det første av husene som ble flyttet til bygdetunet i 1978. Den stod tidligere på Nordbyødegården.

Husmannsstua og fjøset, som står inntil husmannslåven, stod tidligere på plassen Bjørnstad under Østre Berg. De ble flyttet hit i 1980 årene.

Husmannsplassen på Bergtunet. Foto: Våler kommunes fotoarkiv

Bjørnstadstua er satt opp i kamlaft. I 2014 ble stua innredet med tidsriktige gjenstander fra Nordre Belgen, som var ei husmannsstue i tilsvarende størrelse.

Ringvollsmia på Bergtunet

Smia ble flyttet hit fra Ringvoll og datert til første del av 1900-tallet.

Mange gårder hadde egen smie. Den ble ofte plassert på avstand til de andre bygningene på gården på grunn av brannfaren. Ildstedet i smia kalles esse, der varmet man opp metallet slik at det kunne bearbeides.

I gårdssmia ble det smidd spiker, hestesko, hengsler og beslag. I tillegg kunne bonden reparere jernredskapene sine

Ringvollsmia på Berg. Foto: Ida Løkken Anstensrud

Kjona på Bergtunet

Kjona er fra 1850-tallet og kommer fra Tveiter i Svinndal.

Ei kjone ble brukt til å tørke korn i slik at det kunne lagres og males til mel. Det var et ildsted i første etasje og et tørkerom over.

Det er veldig få kjoner igjen i Østfold.

Både smia og kjona er plassert på tunet til Berg der det tidligere stod tilsvarende bygg.

Kjona på Berg. Foto: Våler kommunes fotoarkiv

Prestegården

Dette våningshuset ble bygget i 1791 og er et sentralt bygg både i beliggenhet og historisk for kommunen.

På grunn av sin høye kulturhistoriske verdi ble dette bygget, samt stabburet som hører til gårdstunet, vedtaksfredet av Riksantikvaren i november 1991. Disse to byggene er faktisk de eneste byggene som er fredet i Våler kommune, foruten Våler middelalderkirke.

Til tross for ulike endringer opp igjennom årene, er mye allikevel intakt fra da bygget ble oppført på slutten av 1700-tallet. Eierne har siden 2012 utført omfattende restaurering av våningshuset i tråd med de strenge kravene som settes til en fredet bygning. Det er skiftet ut råttent tømmer i tømmerkassen, nytt panel er spesialbestilt i lik utforming som opprinnelig panel, det er malt med

opprinnelig farge i linoljemaling, gjort historiske fargeundersøkelser, restaurert samtlige vinduer (der eldste vindu er datert tilbake til 1800-tallet) og håndskrapet alle innvendige tak og malt i linoljemaling. Restaureringen har foregått i samarbeid med Riksantikvaren.

Prestegården, Våningshus. Foto: Elin Teresia Leine bakke

Nordre Fledsberg

Dette våningshuset er det eldste stående huset i kommunen, foruten kirken, og ble oppført som presteenkesete i 1651.

Alderen ble fastslått ved en dendrokronologisk undersøkelse i 2003 da det ble tatt boreprøver av laftestokkene.

Nordre Fledsberg og Fledsberg landhandel, 1914. Foto: Arkivfoto

Med sin sentrale plassering i forhold til middelalderkirken og herredshuset blir dette bygget ofte omtalt som et landemerke i Våler sentrum. Den er plassert på en høyde ovenfor kirken, og har preget dette landskapet i over 370 år. Den blir av både statlige og regionale fagmyndighet omtalt og vurdert som et kulturminne av høy verdi på grunn av sin svært høye alder, plassering og autenticitet. Bygningen fremstår slik den antas å være oppført. Fledsberghuset har egen henssynssone i kommuneplanens arealdel.

Trudvang

Trudvang ble oppført av lensmann Ole Olsen Mindrebøe, som lensmannsgård i Våler i 1897. Byggmester var Julius Bjerketvedt fra Svinndal. Hovedbygningen var både lensmannskontor og lensmannsbolig frem til 1935.

Det rikt utsmykkede våningshuset på Trudvang er et av de få rene sveitserhus som er igjen i Våler og er også et godt regionalt eksempel på landsbebyggelse i sveitserstil. Våningshuset er omgitt av en velbevart stor hage fra cirka 1920.

Våningshuset på Trudvang. Foto: Grethe og Jan Rodtwitt

Hovedhus, bryggerhus og låve er murt opp i knubb (en murerteknikk der man brukte plankekapp i stedet for murstein) i 1. etasje og ellers bygget i bindingsverk. Bygningene var opprinnelig røde med okergul dekor. Hovedbygningen har et intakt eksteriør, men også store deler av interiøret er bevart som fra byggeåret. Hovedbygningen har høy verneverdi, både som enkeltobjekt, men også som del av lensmannsgårdsmiljøet med hage.

Eierne har restaurert og tilbakeført huset i sin opprinnelige stil ved hjelp av gamle fotografier og rekonstruksjoner av detaljer. Dette grundige arbeidet fikk de Våler kommunes byggeskikkpris for i 2003.

Husmannsplasser:

Husmennene var en stor del av den eiendomsløse befolkningen i bondesamfunnet. Denne gruppen økte i takt med befolkningsveksten utover på 1600 tallet og fram til midten av 1800 tallet. På de store gårdene på Østlandet var det gjerne flere husmannsplasser på hvert bruk. Husmennene leide plassen som bestod av en hustomt og ofte litt jord de kunne høste av til eget bruk. Til gjengjeld måtte husmennene utføre pliktarbeid for bonden, som hadde behov for mye arbeidskraft særlig i onnene. Husmannsplassene var gjerne plassert på de mindre fruktbare områdene på eiendommen, og det var harde kår for mange husmenn og deres familier. Klaseskillet mellom husbonden og husmannen var stor her på Østlandet. Våler var et utpreget bondesamfunn, med store gårder og en betydelig mengde husmenn. I kommunen er det over 300 nedlagte husmannsplasser.

På slutten av 1800 tallet avtok husmannsvesenet. Det mekaniserte jordbruket krevde færre arbeidsfolk, noen utvandret til Amerika, og flere av husmennene fikk anledning til å kjøpe plassen de bodde på og bli selvstendige.

Bygdeboka for Våler kommune består av fem bind der kommunens gårdshistorie er grundig beskrevet med kilder tilbake til 1600-tallet. Einar Pedersen samlet inn og nedtegnet bygdas historie over flere år, og har gitt Våler et verdifullt oppslagsverk.

Med utgangspunkt i bygdeboka startet Våler og Svinndal Historielag opp prosjektet med boplassmerking. Basert på informasjon fra bøkene ble det produsert 275 aluminiumsskilt. Historielaget satte ut omtrent halvparten av disse på dugnad, før Våler Rotaryklubb tok over stafettpinnen. I 2024 var 205 husmannsplasser rundt om i Våler merket. Skiltene viser et tidsbilde av husmannsplassen, med navn, yrke og alder på familien som bodde der, hvor mange husdyr de eide og hvor mye de dyrket det aktuelle året.

Merking av husmannsplasser. Foto: Trygve Spjøter

4.2 Historiske veier/ferdselsårer

Gamle veifar er viktige avtrykk i terrenget som vitner om kommunikasjon, samferdsel og kontakt mellom menneskene gjennom tidene. Slike fysiske spor kan fortelle om hvordan samfunnet utviklet seg både med tanke på bosetting og næring.

Gamle rideveier

I eldre tid ble veiene dannet slik ferdsel var naturlig i terrenget, gjerne gjennom gårdene. Før 1800 var veisystemet i Norge preget av enkle rideveier, og det var bøndene langs veien som hadde ansvaret med å holde disse i stand etter statens lover og retningslinjer.

Som et resultat av urolighetene mellom Norge og Sverige ble veiene utover på 1800-tallet utbedret blant annet for å kunne frakte kanoner på hjul. Dette var tilfelle med en gammel ridevei som gikk mellom Svinndal kirke og Råde. Den ble ferdig utbedret til kjørevei i 1814. Da ble det også mulig for bønder i Svinndal å dra kjerrelæss til torgs i Sarpsborg og Fredrikstad.

Mellom kirkene i Våler og Svinndal gikk den såkalte «Presteveien», over Bjerkefjellet. Her red presten når han ferdes mellom de to kirkene. På vinteren ble denne veien brøytet slik at presten kom frem med slede. Rideveien fra Såner til Våler kirke er en av de eldste veifarene i Våler. Den delte seg ved Nordre Kaabbel, der én vei gikk nordover langs Hobølelva, og den andre mot Våler kirke.

En gammel vegstein. Foto: Reidar Kaabbel

Vansjø

Vansjø var en hovedferdselsåre både på vinteren og i sommerhalvåret.

Det foregikk mye handel med råvarer i form av kull til Moss jernverk, og trevirke til cellulosefabrikk og sagbruk. Tømmer ble fløtet på vannet, eller fraktet med hest over isen på vinteren.

Fra Roos gikk det båt på Vansjø over til øyene og til Moss. Det var også fergeforbindelse mellom Sundet på Mossesida og Søndre Augerød på Vålersida.

Broer og brokar

Det finnes flere gamle broer og brokar bygget i stein. De best bevarte er der veien er bygd om og ny bro bygget. Slike brokar har vi ved Krossengbrua, Kaabelbrua, Nordbybrua, Fosseberget, Vastvedtbrua, Løkkebergbrua og Rødsund.

I 1864 ble den første Rødsbrua bygget. Det var blant annet som et resultat av matbehovet i Moss. I saksfremlegget i Fylkestinget stod det at det var behov for tilførsel av «fedeverer» til bybefolkningen. Det oppstod imidlertid flere utfordringer med denne brokonstruksjonen, og allerede i 1879 var det nødvendig med større reparasjoner blant annet på grunn av utglidninger. Etter flere forsøk på å rette opp i skadene ble det til slutt bestemt å bygge ny bru på nytt sted, og i 1972 åpnet Rødsund bru der vi kjenner den i dag. Brufestene etter den første brua står imidlertid fortsatt og er på den østre siden blitt del av en flott rasteplass og badested.

Det er nå vedtatt at de gamle brukarene skal gjenbrukes i forbindelse med den kommende gang- og sykkelveien som skal anlegges over Rødsund.

Gamle Rødsund bru. Foto: Våler kommunes fotoarkiv

4.3 Krigsminner

Krigsminner er fysiske eller immaterielle minner etter krig og okkupasjon. Dette kan være bygninger og anlegg som hadde spesielle funksjoner under krigen, men også spor i landskapet eller steder som kan knyttes til dette. Mange fysiske spor etter andre verdenskrig er i ferd med å forsvinne. Våler Forsvarsforening har bygget opp et Hjemmefrontmuseum i 1. etasje i låven på Bergtunet, med en imponerende stor samling gjenstander og minner fra okkupasjonstiden i Våler.

Hjemmefronten i Våler

I 1943 startet illegalt motstandsarbeid rundt omkring i Norge. Organisasjonen ble kalt Milorg (militær motstandsorganisasjon) og bestod hovedsakelig av ungdommer. Ole Onsager ble valgt til å lede dette arbeidet i Våler kommune, og det ble etter hvert organisert tre motstandsgrupper i kommunen.

Onsager lånte ut hytta si på Bogen i Vassbygda til Milorg Distrikt D-11. Dette ble da hemmelig kommandoplass og hovedkvarter for hele Østfold og Follo. Motstandsarbeid ble ledet herfra fra 1943 til freden kom i 1945.

I såkalte hjemmefronthytter holdt «Gutta på skauen» til. Dette var ungdommer som fikk spesialopplæring av Milorg i sabotasje og krigføring. De skulle holde seg skjult uten kontakt med omverdenen og ta imot flyslipp fra England med våpen, ammunisjon og sprengstoff. Hyttene hadde hemmelige navn. En av hyttene, kalt «Lund», lå i Unum-skogen i Svinndal. En annen hytte lå i Vestland-skogen og ble kalt «Gøteborg». Hyttene lå strategisk til for flyslipp. Et spesielt viktig flyslippområde var på Breimosan i Svinndal. Selve hyttene for lengst borte, og man kan bare finne spor etter dem. Våler Forsvarsforening har merket stedene med aluminiumskilt.

Minneplate fra Gråbeindalen. Foto: Trygve Spjøter

Svinndal varde

Her ble det satt opp en liten hytte; standard modell bygget av Forsvaret i 1938/39.

Hytta ble brukt som sted for nøytralitetsvakt før krigen, og som utsiktspost under 2. verdenskrig. Det var også stasjonert tyske soldater der en liten periode av krigen.

Svinndal varde. Foto: Vestby og Våler fotoklubb

Hytta er restaurert av Våler Forsvarsforening og er åpen for turgåere, som vil besøke Svinndal varde. På varden er det også et flott utsiktstårn som er satt opp av Våler Lions Club. Det er flere blåmerkede turstier i området.

Bernstøtten

I skogen ved Grav gård er det satt opp en minnebauta over Erik Bern, en milorg-soldat som ble skutt her av tyske soldater den 21. juli 1944. Han var radiooperatør for norsk etterretning, der han var satt til å rapportere til de allierte om tysk skipstrafikk på Oslofjorden. Det er tradisjon å minnes Frigjøringsdagen 8. mai her ved minnesbautaen i regi av Våler Forsvarsforening, og lokale krigsveteraner blir spesielt invitert. Området rundt Bernstøtten holdes i hevd av Forsvarsforeningen, NROF (Norske reserve offiserers forbund) og DNT Vansjø. DNT Vansjø har satt opp benker i området.

8.mai-markering på Bernstøtta. Foto Reidar Kaabbel

Bernstøtten. Foto: Vestby og Våler fotoklubb

Nike-batteriet

Etter andre verdenskrig, fulgte en periode som blir omtalt som «den kalde krigen», med en spent situasjon mellom østlige og vestlige stormakter. På denne tiden ble den raske utviklingen innen flyteknologien, luftvernartilleriet stilt overfor store utfordringer. Norge fikk tilbud om å opprette en Nike-bataljon med våpenhjelp fra USA. Nike-bataljonen bestod av rakettssystemer og var luftforsvarets mest høyteknologiske avdeling. Våren 1960 ble batteriene erklært operative i Nes, Asker, Trøgstad og Våler og innledet en periode med vakthold og sikring av luftrommet over Østlandsområdet som skulle vare i 30 år. Våler-batteri ligger ved Gylderåsen nord-vest i Våler kommune, tett på nabokommunene Vestby og Moss i vest. Anlegget bestod av administrasjons-, radar- og oppskytingsområde.

Batteriet ble stadig utsatt for utenlandsk etterretning, og det ble etter hvert satt opp store skilt ved kommunegrensen, som sa at det ikke var lov å stoppe i Våler hvis en ikke hadde «lovlig ærend» til noen. I 1991 ble Våler batteri ble nedlagt som operativ enhet. Området ble ikke prioritert i Forsvarets egen verneplan, men er omhyggelig dokumentert, sist i forbindelse med utarbeidelse av reguleringsplan for Gylderåsen.

4.4 Gruver

Feltspat gruver

Feltspat er en gruppe mineraler som utgjør ca. 60 prosent av bergartene i jordskorpen. Østfold var et av områdene i Norge med så store forekomster av feltspat at det var mulig å utvinne dette her.

I Våler kommune er det fire gamle nikkelfeltspater gruver. Alle ligger i Svinndal.

De var i drift ca. år 1865 – 1870. Gruva på Spjøter er den største, ellers er

det gruver på Frøland, Røstad og ved Nordre Haugen. Til nikkelgruva ved Nordre Haugen er det laget en blåmerket sti i regi av DNT Vansjø, løypa starter ved gamle Skjønnerød skole.

Haugengruva. Foto: Vestby og Våler fotoklubb

På Ånnerød finnes det flere feltspaltgruver. Gruvene der var i drift 1880 – 1925. Gruvene var dagbrudd og noen av dem er dype og fylt med vann, to av gruvene er i dag fylt igjen. På vinterstid var det flere feltspatgruver som ble drevet av bønder fordi arbeidet på gårdene var roligere. Transporten var også enklere når man kunne utnytte snøen og isforholdene.

Glimmergruver

Det har vært funn av glimmergruver på flere steder i kommunen, men de fleste forekomstene var små og bare i drift i korte perioder. En av de større var glimmergruva på Femtegjeld som var i drift like før krigen.

4.5 Sagbruk og kverner

De eldste sagbrukene og kvernhusa ble drevet med vannkraft og det er ennå synlige steinpilarer og rester etter demninger flere steder ved større bekker og elver.

Våler kommune har store skogsområder og treverk har vært det desidert viktigste byggematerialet. Det var i eldre tid vanlig med gårdssager på gårder med stor skogsavvirkning. På grunn av konkurranse i trelastmarkedet ute i Europa, ble det innført trelastprivilegier. Skogeierne fikk ikke lov å skjære mer enn en viss mengde materialer til vedlikehold av husene på gården. Disse sagbrukene ble kalt kvantumsager.

Vanndrevne oppgangssager kom trolig til Våler på slutten av 1500-tallet. For å kunne drive en oppgangssag var man avhengig av betydelig vannkraft. De var knyttet til de fire vassdragene Hobølelva, Veidalselva, Nordbyelva og Svinna. Etter hvert tok dampmaskiner, råolje motorer og elektrisitet over som drivkraft, saga kunne løsrive seg fra fossene, og sagbruksdriften kunne plasseres på mer hensiktsmessige arealer.

Kvernhus for å male korn til mel kom trolig til Norge omkring 1200-tallet. Det var enkle innretninger drevet av rennende vann som tok over for håndkverna. Det ble etter hvert bygget kvernhus på de fleste gårder som hadde en foss på eiendommen sin. Da kunne de male korn til mel både for seg selv og andre som ikke hadde eget kvernhus. Der bekkene ikke var store nok, demmet de opp vannet i overkant av kvernhuset og samlet vann i vårløysinga. Når det var nok vann og demningen kunne åpnes, ble det malt korn dag og natt. De første opplysningene vi har om antall kvernhus i Våler er fra 1621, da var det visstnok 18 kvernhus rundt omkring på ulike gårder i bygda. I 1723 var antallet 37. På slutten av 1800-tallet tok møllene over. De var større og hadde med det bedre kapasitet, og kunne male finere mel. På gårdene Kure, Neset, Frøland og Brårød var det slike møller.

Langs vassdragene i kommunen kan man flere steder finne synlige rester etter kverner og vanndrevne sagbruk. Steinpilarer, møllesteiner og rester etter demninger vitner om stor aktivitet.

Kurefossen. Foto: Vestby og Våler fotoklubb

Kure mølle og sag lå ved Hobølelva og var i bruk i fra 1700-tallet. Fra 1600-tallet var det to kvantumsager ved Kurefossen, en på hver side av fossen. I 1878 ble det bygd en stor mølle som malte korn for mange gårdbrukere i Våler. Mølla var i bruk til den brant ned ca. 1950.

5 Fredede kulturminner

I Meld. St. 16 (2019-2020) kommer frem et ønske om at flere kulturmiljøer skal benyttes til økonomisk verdiskaping og i næringssammenheng. Kulturminner og kulturmiljøer er viktige bidrag i utviklingen av attraktive steder med identitet og særpreg.

Hvis man tar vare på og bruker kulturminner og kulturmiljøer som en positiv ressurs, kan dette bidra til lokalt engasjement og gode friluftsopplevelser. Kulturminner skaper attraktive steder med særpreg som kan gi både besøkende og innbyggerne unike opplevelser.

Våler kommune har en betydelig mengde fornminner som er automatisk fredet. Mange av disse ligger i tilknytning til sentrene våre. Vi ønsker å trekke frem noen av disse i planen, som vi ønsker at innbyggerne skal være bevisste og stolte av.

Gravfelt

Det er mange gravminner i Våler kommune og bare i området rundt Våler kirke og Folkestad er det funnet 106 gravhauger. Det er mange innenfor et lite område. Det kanskje mest kjente feltet kalles **Løken feltet**, og ligger rett sør for gården Løken. Der ligger det 45 hauger på rekke og rad. Kulturminnet er blitt tilrettelagt med skilt og rydding av sti. Dette er et populært utfartssted for skolene i nærområdet og mange av barna er godt kjent med «vikinggravene».

Gravhaug fra Løkenfeltet. Foto: Vestby og Våler fotoklubb

I arealplanen som ble vedtatt i 2022 er det satt av en hensynssone for gjennomføring av sentrumsplanen i Kirkebygden. Innenfor dette planområdet ligger det blant annet en gravhaug fra jernalderen som grenser til Folkestadveien.

I forbindelse med utvikling av Kirkebygdens sentrum ønsker vi å kunne legge til rette for formidling av dette kulturminne. Vi ser for oss at det kan bli en naturlig del av en grønn lunge og en møteplass mellom boligbebyggelse, sentrumsfunksjoner og nye skolebygg. Tiltaket har et potensial å nå mange, og vil kunne være en spennende del av sentrumsutviklingen. Ved å ta det i bruk som et historisk element i harmoni med de nye sentrumsfunksjonene, vil det få en verdi blant folk og på den måte sikre det fra forfall og gjengroing. Slike tiltak vil bidra til økt kulturforståelse, identitet, tilhørighet, trivsel og verdiskapning.

Prosjekter som berører automatisk fredede kulturminner, må gjennomføres i samarbeid med kulturminnemyndighetene i fylkeskommunen.

Bygdeborger

En bygdeborg var et forsvarsanlegg som ligger naturlig i terrenget. Man antar at disse er fra Romertiden og Folkevandringstiden. En litt utilgjengelig bergkulle kunne utgjøre borgen, supplert med lave steinmurer. Man tror at det også har vært en tømmerpalisade på toppen av muren. Bygdeborgene ligger gjerne strategisk til med god utsikt over den nærliggende bygda. De kan ha vært brukt både som et kontrollpunkt der man utøvde makt over bygdas befolkning, men også som midlertidig tilfluktssted under urolige forhold i folkevandringstiden. Det finnes flere bygdeborger i Våler. Den mest kjente av disse er **Bergeråsen** på Sperrebotn. I 1998 ble dette utnevnt til Tusenårssted i Våler, og den ble tilrettelagt med opplysningsskilt og merket tursti i regi av fylkeskonservator, kommune og grunneier.

Bergeråsen bygdeborg. Foto: Vestby og Våler fotoklubb

Våler middelalderkirke er en steinkirke som ble reist og tatt i bruk i siste halvdel av 1100-tallet. Den er bygget i romansk stil med rektangulært skip. Man antar at steinblokkene i bygget er av bruddstein fra Kirkebygden området. Granitt fra Løken åsen og gneis fra åsområdene øst for Berg. Den eldste kirkeklokken i Våler er fra ca. 1100, altså eldre enn kirken, og hang sannsynligvis i et eget klokketårn på utsiden av en tidligere kirke på samme sted.

Våler middelalderkirke. Foto: Finn Arild Moe Simensen

6 Saksbehandlingsrutiner og retningslinjer for Våler kommune

Våler kommune skal følge faste rutiner og retningslinjer for behandling av saker som berører kulturminner og kulturmiljøer.

6.1 Generelle rutiner ved dispensasjonssaker

Saker som berører hensynet til automatisk fredete kulturminner (jf. Kulturminneloven §9, §3 og §25 om undersøkelsesplikt og kommunens meldeplikt) skal oversendes fylkeskommunen for uttalelse. Dette gjelder blant annet søknader relatert til nydyrking, drenering, masseuttak m.m. Mindre tiltak med mer enn 100 meter fra nærmeste kulturminne oversendes ikke. Alle tiltak i sjø og vann sendes til Norsk maritimt museum, med kopi til fylkeskommunen.

6.2 Saksbehandlingsrutiner og retningslinjer for byggesaksbehandling

<u>Rutiner:</u>	<u>Retningslinjer:</u>
• Ved behandling av byggesaker skal området sjekkes ut for kulturminner og kulturmiljøer på kommunenes kartportal. • Dersom tiltaket kan berøre nyere tids kulturminner eller kulturmiljøer, skal søknaden sendes på høring til fylkeskommunen. I henhold til Kulturminnelovens §25 skal det innhentes uttalelse fra fylkeskommunen i alle saker som medfører vesentlig endring av bygning oppført før 1850. • Dersom området inneholder automatisk fredete kulturminner, skal søknaden alltid sendes på høring til fylkeskommunen. • Søknaden skal behandles når høringsfristen er gått ut. Når søknaden berører nyere tids kulturminner eller kulturmiljøer, kan denne normalt behandles selv om kommunen ikke har mottatt høringsuttalelse innen fristen. Søknader som gjelder automatisk fredete kulturminner, kan ikke behandles før høringsuttalelse er mottatt.	• Bygninger med svært høy eller høy verneverdi bør ikke rives med mindre det kan dokumenteres at forfall/skader er i et slik omfang at bygningen må regnes som tapt. Kommunen kan be om at det utarbeides en tilstandsvurdering etter NS-EN 16096 Tilstandsanalyse av fredete og verneverdige bygninger. Tilstandsvurderingen bør utarbeides av en antikvarisk sakkyndig håndverker. Rivning av bygninger med middels verneverdi vurderes konkret i hvert enkelt tilfelle. • Bygninger med svært høy eller høy verneverdi bør bevares og istandsettes etter antikvariske prinsipper. Eldre bygningsdeler, slik som, dører, vinduer, panel og takstein, bør bevares og gjenbrukes i den grad det lar seg gjøre. Å reparere, framfor å bytte ut bygningsdeler, bør være et prinsipp å jobbe etter ved istandsetting. Dersom en eldre bygningsdel må skiftes ut grunnet skade eller råde, bør den byttes ut med en god kopi av den eldre bygningsdelen. • Nye tiltak innenfor hensynssonen, slik som nybygg, tilbygg og påbygg, bør tilpasses den verneverdige bebyggelsen når det gjelder plassering, høyde, volum, takform, gesimshøyde og materialbruk

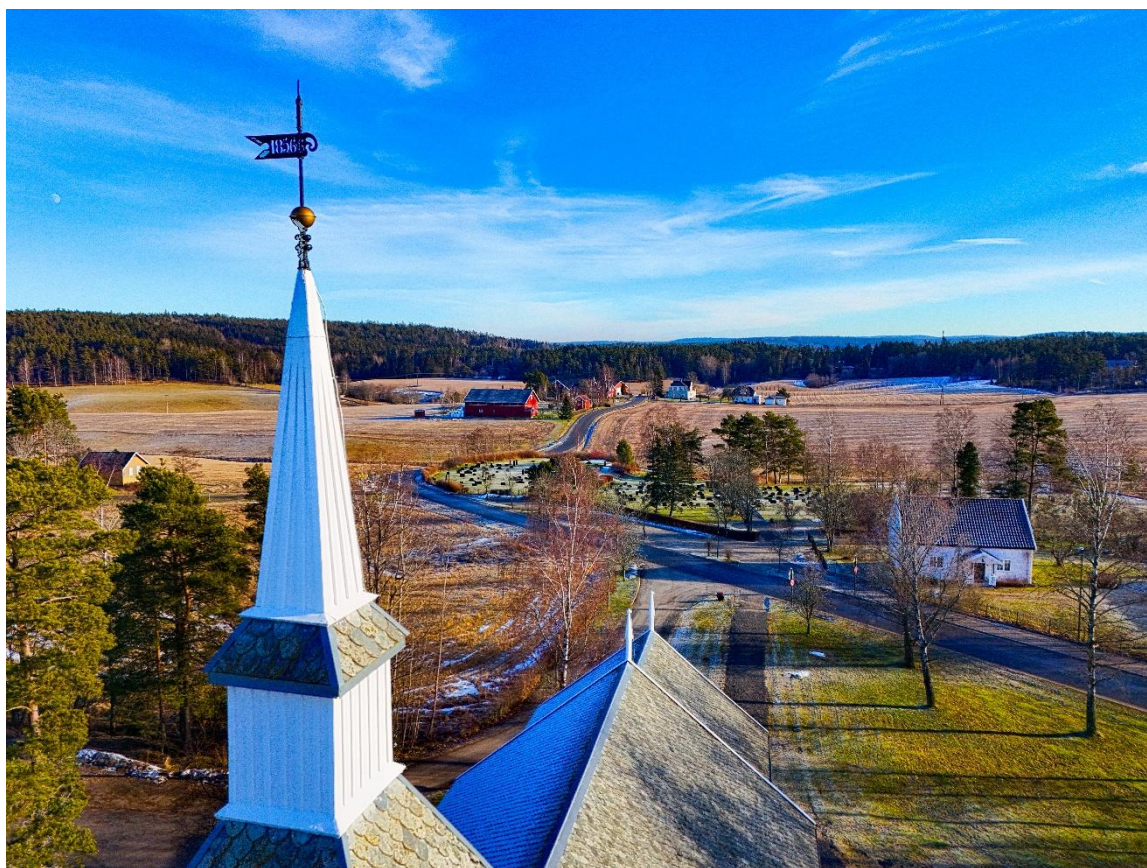
7 Handlingsplan

Tiltak bevaring og forvaltning	Ansvar	Når
Ta i bruk saksbehandlingsrutiner og retningslinjer for byggesak i saker som omhandler kulturminner	Byggesak/kultur	Fra 2025
Forvalte SMIL-midler til skjøtsel av kulturmiljøtiltak på landbrukseiendom	Landbruk	Fortløpende
Forvalte NMSK-forskriften til skjøtsel av kulturmiljøtiltak i skog	Skogbruk	Fortløpende
Gjennomgå retningslinjene for hensynssonene i arealplan	Plan	2026
Utarbeide retningslinjer for nye hensynssoner	Plan/Kultur	2026
Lage en oversikt over kulturminner vi ønsker å tilrettelegge for allmennheten	Kultur og Plan	2026-2027
Lage skjøtselsplan for kulturminnene vi ønsker å tilrettelegge	Kultur/FDV/Plan	Løpende
Rehabiliterer bygningsmassen på Bergtunet	FDV/kultur	2025-2027
Lage en formidlingsplan for museumsgjenstandene på Berg	Kultur	2025-2027
Vurdere nye hensynssoner ved rullering av handlingsdelen	Kultur	Hvert 2. år
Legge inn de verdivurderte bygningene inn i Askeladden	Kultur	2026
Tiltak formidling og verdiskapning		
Tilrettelegge for økt aktivitet på Bergtunet	Prosjektgruppe	2025-2027
Oversikt på hjemmesiden over tilrettelagte kulturminner	Kultur	Fortløpende
Markere kulturminnedagen hver høst i samarbeid med frivillige lag og foreninger	Kultur/lag og foreninger	Fra 2026
Tilskudd til markering på Bernstøtta 8. mai	Forsvarsforeningen/kultur	Årlig
Merke kulturminnene med skilt	Kultur	2027
Merking av husmannsplasser	Historielaget/Rotary	Årlig
Dele ut Våler kommunes byggeskikkpris	Kultur/politikere	Hvert 2.år
Se på muligheter for å bruke kulturminner i Den kulturelle spaserstokken	Kultur/Helse og velferd	2026
Den kulturelle skolesekken, gjennomføre faste kulturarvproduksjoner	Kultur	Årlig
Søke om å tilrettelegge for kulturminnet ved Kurefossen i forbindelse med kanoutsettingsplass.	DNT/Historielaget	2025
Lage en publikumsvennlig brosjyre basert på Kulturmiljøplanen.	Kultur	2026

8 Vedlegg

8.1 Verdivurderte kulturminner i Våler kommune

Kulturminne	Gnr/bnr	Beskrivelse	Alder	Verdi
Kirkebygden skole (Fridahuset)	79/9	Grendeskole	1852	Høy/svært høy
Ingulstad skole (Klokkegården)	105/5	Grendeskole	1857	Høy/svært høy
Skjønnerød skole	66/4	Grendeskole	1865	Høy/svært høy
Svinndal kirke	105/62	Kirke	1856	Høy/svært høy
Våler herredshus	73/9	Administrasjonsbygg	1969	Høy/svært høy
Nordre Fledsberg	73/1	Våningshus	1651	Høy/svært høy
Trudvang	67/2	Våningshus	1897	Høy/svært høy
Vestre Berg	72/2	Våningshus	1833	Høy/svært høy
Vestre Berg	72/2	Stabbur	1831	Høy/svært høy
Vestre Berg	72/2	Kjone	1850-tallet	Høy/svært høy
Vestre Berg	72/2	Smie	1950-tallet	Høy/svært høy
Vestre Berg	72/2	Hønsehus	1950-tallet	Høy/svært høy
Vestre Berg	72/2	Husmannsstue	1850	Høy/svært høy
Vestre Berg	72/2	Låve/fjøs	1850-tallet	Høy/svært høy
Fledsberg landhandel	73/1	Landhandel	1891	Middels
Obustvedt vestre	9/1	Våningshus	1750-tallet	Middels

Utsikt fra kirkespiret på Svinndal kirke. Foto: Vestby og Våler fotoklubb

8.2 Byggeskikkprisen

I Våler gis Byggeskikkprisen ut hvert andre år. Denne prisen er ment å stimulere til bevisstgjøring av god byggeskikk i kommunen. Prisen gis til eiere av nye bygg, rehabilitering av eldre bygg, eller av eldre bygg som er tatt vare på og vedlikeholdt på en særlig god måte.

Ved utdeling legges vekt på lokal byggeskikk og håndverkstradisjon. For nye bygg legges vekt på tilpasning til bygningsmiljø og kulturlandskap. Bygninger som kan tjene som inspirasjonskilde skal vektlegges, slik at utdelingen kan være en veileder ved bygningsmessige løsninger i distriktet.

Byggeskikkprisen ble første gang delt ut i 1995.

Tildelt	Gnr/Br	Hva slags bygg har mottatt pris	Prismottakere
2024	76/1	Våningshuset på prestegården, Kjosveien	Elin Teresia og Henning Leine Bakke
2022		Ikke delt ut	
2019	81/3	Ny driftsbygning på Tveter	Emil og Johan Anstensrud
2017	76/3	Våningshus, Kirkeveien 138,	Malin Gudøy og Pål Erik Simensen
2015	23/102	Nytt bolighus, Augerød 3	Nina Holmedal og Bernt Roger Godiksen
2013	27/1	Nytt våningshus på Rød	Arne Hovland og Janka Bednarczyk
2011	3/2	Våningshus på Torsnes	Reidar Kaabbel
2009	61/4	Våningshus på Mellom Roos	Steinar Roos
2007	1/1	Våningshus på Løken	Knut Erling Fledsberg
2005	15/2	Ny og gammel bebyggelse på Gylder Mellem	Gerd Gylder Corneliussen og Bjørn Corneliussen
2005	114/1	Våningshus på Grøtvedt	Oddbjørg og Johnny Engen
2003	67/2	Våningshus og bryggerhus på Trudvang	Randi og Grethe Bjerkeli
2001		Ikke delt ut	
1999	99/4	Våningshus på Søndre Sæby	Lars Robsrud
1997	135/12	Våningshus, bryggerhus og stabbur på Kjensbæk	Grete Egge Flesjø og Terje Flesjø
1995	5	Våningshus på Søndre Strøm	Einar Steen Nøkleberg

8.3 Tilskuddsordninger og råd til private aktører.

Ulike tilskudd

Norsk kulturminnefond

Kulturminnefondet gir tilskudd til både kulturminner og kulturmiljøer som er vernet og de som er viktige uten formelt vern. Fondet har ingen fast søknadsfrist og søknader blir behandlet fortløpende.

Østfold fylkeskommune

Fylkeskommunen har ulike tilskuddsordninger for bevaring av verneverdige og fredede bygninger, anlegg og kulturmiljøer.

Fortidsminneforeningen

Fortidsminneforeningen har støtteordninger for istandsetting av eldre bygninger. De prioriterer bygninger som står i fare for å gå tapt og prosjekter med søkelys på kompetanseoverføring. Bygningene må være tilgjengelige for allmennheten.

SMIL-midler

Disse midlene kan gis til å gjennomføre miljøtiltak utover det som forventes av vanlig jordbruksdrift. Formålet er å fremme natur- og kulturverdiene i jordbrukslandskapet. Det er kommunen som behandler søknader ut fra kommunale retningslinjer. Søknadsfrist settes av kommunen.

UNI-stiftelsen

UNI-stiftelsen har som formål å sikre liv og verdier, deriblant kulturminner. Stiftelsen gir i første rekke tilskudd til brannsikring av verneverdige bygninger. Søknader behandles fortløpende.

Sparebankstiftelsen

Sparebankstiftelsen gir tilskudd til bevaring av kulturminner. Det er i hovedsak lag og foreninger som kan søke og de prioriterer prosjekter der barn og unge er involvert

Regionalt miljøprogram

Dette er et regionalt miljøtilskudd i jordbruket. Gjennom programmet gis det blant annet tilskudd til skjøtsel og istandsetting av landskap, kulturminner og kulturmiljø. Søknadsfrist er 15. oktober.

Bygningsvern og råd til istandsetting etter antikvariske prinsipper

- Kontakt en håndverker med kompetanse på eldre hus. Dette blir ofte billigere enn en som bare ser problemene.
 - Ikke skift ut mer enn nødvendig av original materialer.
 - Ta bilder før, underveis og etter prosessen. Dette kan være nyttig for den neste som skal gjøre noe.
 - Må materialer byttes, bytt med materialer i tilsvarende kvalitet. Ofte fungerer disse bedre sammen, enn om man tilfører moderne materialer som ikke er testet på eldre hus.
 - Originale vinduer, kledning, dører og gerikter er viktige elementer som sammen bidrar til en helhet. Disse bør bevares for å opprettholde et komplett eksteriør.
 - Endringer på bygninger er en del av bygningens historie og må veies opp imot en eventuell tilbakeføring.
 - Benytt materialer som er diffusjonsåpne. Dette betyr at de puster. Tømmerhus er ikke bygd som helt tette hus, om de tettes kan det oppstå fuktskader, råte og sopp. Det finnes mange ulike steder å oppsøke informasjon om istandsetting av eldre bygninger. Her er noen av dem:
 - www.byggogbevar.no Byggenæringens landsforenings egen nettside for bygningsvern. Informasjon om isolering, vinduer, tak, materialkvalitet og mye mer.
 - www.fortidsminneforeningen.no Fortidsminneforeningen er en landsdekkende frivillig organisasjon som driver med formidling og forvaltning av bygninger og bygningstradisjoner. Ulike lokallag rundt i landet. Våler kommune hører inn under Østfold avdelingen.
- Våren 2025 har Fortidsminneforeningen sammen med Østfold fylkeskommune tatt initiativ til oppstart av Østfolds eget bygningsvernssenter som skal hjelpe huseiere og håndverkere med å ivareta bygningsarven i Østfold. Dette har fått navnet *Østfoldarv*. Senteret ønsker også å videreføre kunnskap om håndverk, byggeskikk og tradisjoner til yngre generasjoner.
- www.mia.no/akershusbyggningsvernssenter Akershus bygningsvernssenter arrangerer kurs blant annet kurs i tilskuddsordninger og tradisjonshåndverk. De kan tilby befaring med rådgiving til eiere av eldre bygninger. Senteret ligger under Museene i Akershus og het tidligere Ressurssenteret for eldre landbruksbygninger.

Kildehenvisning

- Hauge, Ivar J. *Se Våler! Bygdeboka for alle som er glade i Våler*. 2017, Våler kommune
- Hauge, Ivar J. *Våler Kirke gjennom 800 år*. 1998, Våler kommune
- Hauge, Ivar J. *Litt sagbrukshistorie i Våler*. Årbok 2015, Våler og Svinndal historielag
- Kjærnsrød, Odd Einar. *De gamle bygdeveiene gjennom Våler og Svinndal*. Årbok 2019, Våler og Svinndal historielag.
- Pedersen, Einar. *Våler bygdebok, gårdshistorie for Våler og Svinndal* (5 bind) 2003, Våler kommune
- Pedersen, Einar. *Bygda Vår, kortfattet historie om Våler kommune*. 1992, Våler kommune
- Pedersen, Einar. *Kvernhusets historie i bygda vår*. Årbok 2006, Våler og Svinndal Historielag
- Svendsen, Ola Øgar. *Gamle Hus i Østfold*, 1980 Cappelen Østfold.
- Statens vegvesen *Bruene ved Rødsund*. 2007
- Wang, Ingebjørg. *Skolen i Våler gjennom 250 år*
- COWI AS. *Kulturminneutredning for Våler batteri*, 2022
- Nes kommune, *Kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljøer 2017-2030*
- Hvaler kommune, *Kommunedelplan for kulturminner 2018-2030*
- Sarpsborg kommune, *Sarpsborg kulturminneplan, kommunedelplan for kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap 2022-2034*
- Nesodden kommune, *Kommunedelplan for kulturminner og bevaring 2020-2024*

Nettsider:

- <https://miljostatus.miljodirektoratet.no/miljomal/kulturminner-og-kulturmiljo/>
- [Riksantikvaren - direktoratet for kulturmiljøforvaltning](#)
- [https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Erik_Bern_\(1920%E2%80%931944\)](https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Erik_Bern_(1920%E2%80%931944))
- [Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging 2023–2027 - regjeringen.no](https://nasjonaleforventninger.no/regjeringen.no)
- https://ofk.no/_f/i859860bd-d5d7-4699-a366-3214df935304/1-regionale-planer-for-ostfold-2025-2040-horingsutkast.pdf